

بررسی مشروعیت نظام بیمه تکافلی در مقایسه با نظام بیمه ای مرسوم

پدیدآورنده (ها): ناطق گلستان، احمد؛ عباس پور، رضا

فقه و اصول :: نشریه فقه و تاریخ تمدن :: بهار ۱۳۹۱، سال نهم - شماره ۱ (علمی-پژوهشی/ISC)

صفحات: از ۲۰۳ تا ۲۳۱

آدرس ثابت: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1100385>

تاریخ دانلود: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- مقایسه کارایی بیمه اسلامی (تکافل) و بیمه متعارف، با فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)
- درس هایی از موفقیت مالزی در بیمه های تکافل
- مطالعه و تحلیل تطبیقی الگوی تکافل بر اساس فقه امامیه
- فصل دوم: بیمه اسلامی
- تکافل چیست؟
- ولی امر و مالکیت اموال عمومی (۲) - مالکیت انفال
- بررسی مبانی حقوقی بازتوزیع مازاد بیمه تکافل
- بانک جهانی: تکافل بخشی از توسعه مالی بین المللی
- رشته های پیوند بین اقوام ایرانی را از هم نگسلیم
- بررسی اثربخشی رشد علمی ایران و پویایی علمی اقتصادی
- چگونگی حضور روحانیت در انتخابات
- تحلیل جامعه شناختی امنیت اجتماعی و نقش آن در کاهش جرم و آسیب های اجتماعی

عناوین مشابه

- بررسی تاثیر عوامل بیمه ای، عوامل سیاسی و شبکه سازی نظام سلامت بر موفقیت در خصوصی سازی با تاکید بر نقش میانجی رهبری استراتژیک و آموزش و توانمندسازی
- بررسی جایگاه شعر و سرایندهای فرهنگهای جوامع پیش از ظهور ادیان یگانه گرا؛ بر مبنای مطالعه موردی این نقش در فرهنگ ایران باستان در مقایسه با نظام قبيله ای جامعه عرب جاهلی
- بررسی مقایسه ای وضعیت سطوح نهادی، اداری و فنی با توجه به شاخص های نظام سلامت اداری در سازمان های دولتی
- بررسی مقایسه ای ارزش در معرض خطر با استفاده از روش شبیه سازی مونت کارلوی تعدیل نشده و تعدیل شده - مورد مطالعه: مطالبات بیمه بدنه اتومبیل یک شرکت بیمه -
- بررسی مقایسه ای سیاست و ساختار نظام اعتبارات روستایی در ایران با دو کشور برزیل و اندونزی
- بررسی پوشش بیمه ای دارو در ایران در مقایسه با کشورهای منتخب
- بررسی مقایسه ای ارزشیابی کیفی - توصیفی با نظام حقوق کودک در ایران
- بررسی مقایسه ای میزان رضایت بیماران بیمارستان آموزشی- درمانی پاستور بم قبل و بعد از طرح تحول نظام سلامت در سال ۹۲ و ۹۴
- شناسایی وضعیت رضایت شغلی روزنامه نگاران در روزنامه های سراسری (بررسی مقایسه ای ۵ روزنامه دولتی با ۵ روزنامه غیردولتی)
- بررسی نحوه انتخاب و ترکیب قوه مجریه در نظام های مختلف جمهوری (مقایسه جمهوری های غربی با نظام جمهوری اسلامی ایران)

احمد ناطق گلستان*

عضو هیأت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نیشابور

دکتر رضا عباسپور**

عضو هیأت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گناباد

بررسی مشروعیت نظام بیمه تکافلی در مقایسه با نظام بیمه‌ای مرسوم

چکیده

نظام بیمه تکافلی اسلام به منظور ایجاد تنوع در نهادهای مالی و جلب نظر سرمایه‌گذاران شیعه و اهل تسنن در ایران و آسیای میانه و قفقاز در جهت رفع شبهات مطروحه از جانب فقهای اهل تسنن که مهم‌ترین آن‌ها ربا، غرر، قمار و اکل مال به باطل بود و همچنین جذب سرمایه ارائه گردید که علاوه بر برخورداری از کارکردهای بیمه رایج از جمله کنترل نقدینگی با دارا بودن ماهیت "صندوق سرمایه‌گذاری" که به عنوان یک مزیت رقابتی به شمار می‌آید با هدف دستیابی به عدالت اقتصادی نهایتاً رونق اقتصادی را در نظام مالی به بار خواهد آورد.

این مقاله به دنبال مقایسه تحلیلی- تطبیقی دو نظام بیمه تکافلی اسلام با نظام بیمه مرسوم و پاسخ به این پرسش می‌باشد که آیا نظام تکافل به عنوان جایگزین نظام بیمه رایج است یا مکمل آن، که برای رسیدن به این مسأله از روش تحقیق

* a.nateq@gmail.com

** abbaspor@yahoo.com

اکتشافی - کاربردی استفاده شده است که نتیجه گرفته می‌شود بین این دو نظام رابطه عام و خاص من وجه وجود دارد و مکمل یکدیگر هستند.

واژگان کلیدی:

نظام بیمه تکافلی، نظام بیمه مرسوم، تکافل، نظام اقتصادی

مقدمه

نظام مالی اسلامی متشکل از سه حوزه کارکردی بانکداری اسلامی، بیمه اسلامی و بازار سرمایه اسلامی با پیشرفت خود به یک بخش مهم و اساسی در بازار مالی جهانی تبدیل شده و به عنوان یک الگوی مالی جایگزین کارا و قابل اجرا در مقابل نظام مالی متعارف بسیار مورد توجه قرار گرفته است (Khanzada, 2006: 23).

افزایش آگاهی و تقاضا برای سرمایه گذاری طبق اصول شرع در سطح جهانی باعث شده است که صنعت خدمات مالی اسلامی به یک صنعت موفق و پر رونق تبدیل شود. طراحی نظام مالی اسلامی در هر یک از حوزه‌های مذکور می‌بایست در وهله نخست شاخصه‌های اسلامی این سیستم‌ها را دارا باشد و سپس کارآمدی اقتصادی - مالی آن تحلیل و ارزیابی گردد (Billah, 2003:223).

امروزه در اقتصادهای نوین، پس از بانکداری، بیمه مهمترین بخش شمرده می‌شود که درهم تنیده شده و مکمل یکدیگر هستند و از عملکرد هم حمایت می‌کنند (اسماعیلی، ۱۳۷۳: ۵).

در دهه‌های اخیر موضوع نظام تکافل در دنیا بسیار پر رونق گردیده به گونه‌ای که منبع اقتصادی بسیار خوبی برای کشورهای چون مالزی و سودان گردیده و مورد استقبال مشتریان آن قرار گرفته است (همتی و دهقانی، ۱۳۷۲: ۲۵).

از اواخر قرن بیستم کوشش‌هایی برای اسلامی‌شدن اقتصاد در جهان اسلام آغاز شد. ابتدا بانکداری اسلامی مطرح شد و حذف بهره از عملیات بانکی در جایگاه نخستین گام در جهت اسلامی‌شدن بانکداری شمرده شد. سپس اسلامی‌شدن بیمه مورد بررسی قرار گرفت. عالمان مسلمان به محض معرفی این صنعت به جامعه مسلمانان، در این باره دست به قلم شدند. در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ مسأله کسب و کار بیمه، موضوع بحث بسیاری از کنفرانس‌ها و سمینارها بود. در این راه، بسیاری از شرکت‌های بیمه اسلامی (تکافل) در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ در کشورهای گوناگون مسلمان تأسیس شدند و به‌طور کامیاب به کسب و کار خود ادامه دادند (Ashraf, 2006:234).

بیمه اسلامی نه‌تنها در کشورهای اسلامی بلکه در آمریکای شمالی، استرالیا، چین، روسیه و چند کشور اروپایی نیز فعالیت می‌کنند. نخستین شرکت بیمه اسلامی در سال

۱۹۷۸ در خارطوم (سودان) به نام «شرکت بیمه اسلامی با مسؤلیت محدود» و به صورت یکی از شرکت‌های وابسته به بانک اسلامی فیصل سودان تأسیس شد. اولین قانون تکافل (بیمه اسلامی) در سال ۱۹۸۴ در مالزی به تصویب رسید و شرکت‌های تکافل از آن پس بیشتر شدند (Salahuddin, 2006:123).

تکافل (بیمه اسلامی) به عنوان یک بیمه رقابتی و عملی از لحاظ مالی برای کشورهای مسلمان چشم‌اندازها و پتانسیل‌های روشنی دارد. بیشتر کشورهای مسلمان که بانک‌های اسلامی دارند نیز تکافل را همچون مکمل لازم برای بانکداری اسلامی ایجاد کرده‌اند، زیرا بانکداری اسلامی نمی‌تواند کاملاً براساس شریعت باشد مگر این‌که فعالیت بیمه آنها نیز براساس تکافل باشد. تکافل مانند بانک‌های اسلامی واقعیت عملی خودش را اثبات کرده است و تقریباً در تمام کشورهای اسلامی در حال برداشتن گام‌های بلند توسعه است. اعتماد و ایمان کشورهای مسلمان به نظام اقتصادی اسلام در حال ایجاد بنیان‌های محکم و استوار است. رؤسای دولت‌های بنگلادش، مصر، اندونزی، ایران، مالزی، نیجریه، پاکستان و ترکیه در اول و دوم ماه مارس سال ۱۹۹۹ در داکا در دومین گردهمایی گروه ۸ با اهداف تحقق طرح‌ها و برنامه‌های همکاری‌های دو جانبه که برای مردم دارای منافع حیاتی و مهمی است، با یکدیگر ملاقات کردند. در میان موضوعات مختلف، رؤسای کشورها پیشنهاد تقویت ظرفیت شرکت بیمه اتکایی تکافل موجود در مالزی را جهت تأمین نیازهای کشورهای عضو «دی - ۸» تأکید کردند. بیشترین توافق در این زمینه بود که متخصصان این کشورها روش‌ها و طرق برآوردن نیازها و تنظیم استراتژی مناسب برای ارتقا و تکامل بیمه تکافل و بیمه اتکایی آن را تنظیم خواهند کرد» (مرتضی علی، ۱۳۸۴: ۱۴).

صنعت بیمه اسلامی در ادامه ایجاد نظام نهادهای مالی اسلامی به منظور دوری از شبهات موجود از منظر فقه اهل تسنن - ربا، غرر و قمار - به منظور ارائه الگویی جایگزین ارائه گردید، که توسط کشورهای اسلامی و حتی کشورهای غیر اسلامی مورد استقبال واقع شد (Jaffer, 2007:201).

در تکافل بیمه گذار سهم خود را در شرکت سپرده گذاری می کند که به دو حساب کاملاً مجزا تقسیم شده است. سهم عمده سپرده به حساب سرمایه گذاری رفته و مابقی آن به صندوق دیگری به عنوان هبه یا تبرع واریز می‌شود. شرکت، وجوه موجود را در

فرصت‌های مختلف و فعالیت‌های مجاز اسلامی (مانند خرید و فروش انواع اوراق صکوک، سهام و ...) سرمایه‌گذاری کرده و سود را در میان بیمه‌گذاران تقسیم می‌کند. در مواقعی که حادثه‌ای اتفاق می‌افتد که تحت حمایت شرکت‌های بیمه می‌باشد، کل میزان ادعا شده از صندوق تبرع پرداخت می‌شود و در صورت عدم کفایت از سهم حساب سرمایه‌گذاری وی و در نهایت از حساب سرمایه‌گذاری و به صورت قرض الحسنه به وی اعطا می‌گردد (عسگری، ۱۳۸۷: ۶۷).

از آن جا که نظام تکافل از نظر طراحان آن نهادی در مقابل نظام بیمه رایج مطرح گردیده است، بنابراین مقایسه تطبیقی این دو نظام از ابعاد مختلف حائز اهمیت می‌باشد این تحقیق از لحاظ هدف اکتشافی و شیوه گردآوری داده‌ها از نوع وصفی است. برای گردآوری داده‌های گوناگون در این تحقیق از روش کتابخانه‌ای و استفاده از نظرهای خبرگان استفاده شده است. که در این مقاله مقایسه این دو نظام از شش بعد تعریف و مفاهیم، اصول و مبانی، انواع و اهداف، کارکردهای اقتصادی و اجتماعی و شرعیت مورد تحلیل واقع گردیده و قابلیت‌های ویژه نظام تکافل اسلامی در مقابل بیمه مرسوم بیان گردیده است و پس از استخراج رابطه منطقی بین این دو نظام به تحلیل امکان جایگزینی نظام جامع تکافل اسلامی در مقابل نظام بیمه مرسوم پرداخته شده است و رابطه عام و خاص من وجه بین دو نظام نتیجه گرفته شد و بیان گردید که دو نظام مکمل یکدیگر هستند که می‌توانند به صورت رقابتی به رونق اقتصاد کشور کمک کنند.

پیشینه تحقیق

پیشینه انجام چنین تحقیقی در کشور وجود نداشته اما تحقیقات نزدیک به آن در قالب مقاله ارائه شده است. که این مقالات یا بصورت کلی تدوین گردیده‌اند و یا جامعیت مبسوط این مقاله را دارا نمی‌باشند. نام این مقالات عبارتست از: بیمه اسلامی (تکافل) مفاهیم و کاربرد؛ فصلنامه صنعت بیمه، سال ۱۴، ش ۵۳، ص ۸-۷. در این مقاله به معرفی مختصری از بیمه تکافل پرداخته و اشاره‌ای به وضعیت کنونی بیمه دارد و بحثی از الگوهای موجود در رابطه با بیمه تکافل نکرده و همچنین موضوع امکان سنجی فقهی و کارآمدی آن بررسی نگردیده است.

مقاله «صنعت تکافل، ویژگی‌ها، فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو» از محمدمهدی عسگری (۱۳۸۷) در نخستین همایش تأمین مالی اسلامی (در محل بانک کشاورزی تهران) ارائه شد. قسمتی از این مقاله به تشریح سازوکارها و وضعیت فعلی شرکت‌های تکافل خانواده در جهان می‌پردازد. مقاله به این نتیجه می‌رسد که صنعت بیمه اسلامی با توجه به ویژگی‌های منحصر به فردش، به صورت صنعتی پر سود به سرعت در حال رشد و فراگیر شدن است. اخیراً نیز مقالاتی در رابطه با بیمه تکافل عمر و تحلیل نظری بیمه عمر تدوین گردیده‌اند و همچنین کتب و مقالات لاتین و عربی زیادی در رابطه با بیمه تکافل و بررسی الگوها نگاشته شده است. همچنین سمینارهایی در این رابطه در سال‌های اخیر برگزار گردیده که بیانگر اهمیت این صنعت می‌باشد. از جمله مهم‌ترین آنها موارد زیر می‌باشد:

- کتاب " فرصت‌های اسلامی، آینده تکافل " ^۱ که توسط سهیل جعفر در سال ۲۰۰۷ به نگارش درآمده است. در این کتاب به معرفی بیمه تکافل، ارائه الگوها، و بررسی روند آینده این صنعت پرداخته شده است که از جمله منابع اصلی این تحقیق به شمار می‌آید.

- مقاله "توسعه و کاربردهای بیمه اسلامی (تکافل)" ^۲ که توسط پروفیسور معصوم بالله به تألیف در آمده است. پروفیسور بالله در این مقاله پس از بررسی بیمه تکافل به معرفی شرکت‌های تکافلی در دنیا و روند توسعه آن‌ها پرداخته است. همچنین وی به بررسی الگوهای تکافل اشاره می‌کند و رویکرد فقهی- حقوقی وی در مقاله کاملاً مشهود است، که البته فقه اهل تسنن مد نظر وی می‌باشد.

- مقاله "الگوهای تکافل کسب و کار، فرصت‌ها، موانع و توصیه‌های کاربردی" ^۳ که توسط عبدالرحیم عبدالوهاب به نگارش در آمده است. در این مقاله نویسنده به تشریح الگوهای تکافلی که در کشور پاکستان رایج است می‌پردازد و به مزایا و معایب هر یک و همچنین فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی هر یک را نیز بیان می‌کند.

¹.Islamic Trends Opportunities, The Future Of Takaful

².Development & Applications of Islamic Insurance (Takaful)

³.Takaful Business Models, Opprtunities,Obstacles and Practical Recommendation

تعریف لغوی نظام تکافل

تکافل معادل دقیق فارسی ندارد و برای بیان آن باید از چند لفظ استفاده کرد، بنابراین با توجه به تعاریف مختلف بیان شده می‌توان تکافل را این چنین تعریف کرد: تکافل عبارتست از «اهتمام عمومی به امور هم‌نوعان» و تکافل اسلامی را «اهتمام عمومی مسلمانان به امور هم‌نوعان» تعریف کرد. «هم‌نوعان» نیز در این تعریف شامل؛ مسلمان و غیرمسلمان خواهد بود.

تکافل اقتصادی اسلام عبارتست از: «اهتمام عمومی مسلمانان به امور اقتصادی و مالی هم‌نوعان» تکافل، یک قرارداد همیاری متقابل، اشتراک در منافع و مسؤولیت، و برادری در برابر خطرها یا فجایای غیرقابل پیش‌بینی می‌باشد که در آن انتظار می‌رود اعضا، خالصانه و بی‌ریا با یکدیگر همکاری داشته باشند.^۱

تکافل، گونه‌ای بیمه برای جبران خسارت‌های ناشی از حوادث و تکمیل نظام بانکی بدون بهره می‌باشد.

تعریف عملیاتی نظام تکافل

در تکافل، بیمه‌گذار سهم خود را در شرکت سپرده‌گذاری می‌کند که به دو حساب کاملاً مجزا تقسیم شده است. سهم عمده سپرده به حساب سرمایه‌گذاری رفته و مابقی آن به صندوق دیگری به عنوان هبه یا تبرع واریز می‌شود. شرکت، وجوه موجود را در فرصت‌های مختلف و فعالیت‌های مجاز اسلامی (مثل خرید و فروش انواع اوراق صکوک، سهام و ...) سرمایه‌گذاری نموده و سود را در میان بیمه‌گذاران تقسیم می‌کند. در مواقعی که حادثه‌ای اتفاق می‌افتد که تحت حمایت شرکت‌های بیمه می‌باشد، کل میزان ادعا شده از صندوق تبرع پرداخت می‌شود و در صورت عدم کفایت از سهم حساب سرمایه‌گذاری وی و در نهایت از حساب سرمایه‌گذاری و به صورت قرض الحسنه به وی اعطا می‌گردد (Billah, 2006: 222).

^۱."Takaful (Islamic Insurance): An Economic Paradigm", [online]. Available: <http://www.icmif.org>.

تعریف بیمه رایج

در تعریف بیمه چنین آورده‌اند:

- ۱- ضمانت مخصوصی است از جان یا مال (دهخدا، زیرواژه).
- ۲- عملی است که اشخاص با پرداخت وجهی، قراردادی منعقد کنند که چنانچه موضوع بیمه گذاشته به نحوی از انحا در خطر افتد شرکت بیمه از عهده خسارت برآید. شاید منظور این باشد که عمل بیمه خسارت بیمه‌گذار را تضمین می‌کند (معین، زیرواژه).

مقایسه تحلیلی دو نظام تکافلی مصطلح و نظام بیمه‌ای مرسوم

بررسی مشروعیت

پس از بررسی نظریه‌های موافق، مخالف و قائلان به تفصیل در حکم مشروعیت عقد بیمه، نظر گروه اول یعنی موافقان با صنعت بیمه را جامع و کامل تر تشخیص داده است.^۱ که به شرح زیر بیان می‌دارد:

بیمه عقدی مستقل است که ویژگی‌هایی خاص خود را دارد و در این مورد علاوه بر «نیاز ضروری جامعه» و «اصل صحت» و «اصل اباحه» دلایل زیر محکم و موجه به نظر می‌رسد:

- ۱- عمومات و اطلاقات ادله ۲- حصری نبودن عقود ۳- عقلایی بودن بیمه ۴- اصل حاکمیت اراده و یا اصل آزادی قراردادهای (عرفانی، ۱۳۷۱: ۷۰).
- اینک به بررسی هر یک از دلایل مذکور می‌پردازیم:

۱- عمومات و اطلاقات ادله

وقتی دین اسلام پا به عرصه وجود گذاشت جز در موارد معدودی، قراردادهای مرسوم و متداول و عرفی موجود در بین مردم به رسمیت شناخته شد. چرا که تمامی ملل پیشین و هم‌چنین تمام منسوبان به ادیان پیش از اسلام نیز خود را ملزم به اجرای قراردادهای خود می‌دانستند و وفا بر عهد و وعده در بین آنان امری نیکو و عهدشکنی

^۱. این نظر را دکتر توفیق عرفانی در کتاب (قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران) مطرح کرده و پذیرفته‌اند.

نیز امری مذموم و ناپسندیده به حساب می‌آید. بنابراین در این رابطه هم آیه‌های بسیاری نازل شده است و هم از احادیث گوناگونی می‌توان استفاده کرد. از جمله؛ موارد زیر قابل استناد است:

۱- مائده / ۱۱^۱ - ۲- اسرا / ۳۵^۲

در برابر بعضی از فقها که برخلاف ظاهر الف و لام «العقود» را عهدی و آن را فقط شامل قراردادهای و معاملات رایج در جزیره العرب در زمان شارع می‌دانند، بیشتر فقهای اسلامی بر این عقیده‌اند که الف و لام کلمه العقود، استغراقی بوده و افاده عموم می‌نماید و با توجه به جهانی بودن دین اسلام، «العقود» هر نوع معامله و قراردادی را که دارای آثار حقوقی است شامل می‌گردد. عدم نهی شارع و عمومات ادله نیز برای مشروعیت کلیه قراردادهای بین مردم کافی است مگر این‌که صراحتاً از طرف شارع منع گردیده باشد و با وجود این، «وفوا بالعقود» قرارداد بیمه را نیز که یکی از عقود مستحدثه و جدید می‌باشد و صراحتاً نیز مورد نهی واقع نگردیده است شامل خواهد شد و اشکالی را در مشروعیت آن به وجود نمی‌آورد (عرفانی، ۱۳۷۱: ۷۶).

۳- نساء / ۲۸^۳

از نظر تاریخی این آیه، پس از آیه شریفه «وفوا بالعقود» نازل گردیده، بنابراین می‌تواند تأکیدی بر «وفوا بالعقود» در قراردادهای جدید و از جمله بیمه باشد. برابر این آیه، مجوز تملک اموال دیگران تجارت ناشی از توافق و تراضی طرفین قرارداد می‌باشد و به عبارت دیگر نهی تملک از طریق باطل، دلالت بر صحت تملک از طریق تجارت با تراضی دارد و با توجه به این‌که بیمه نیز نوعی معامله است و نصی بر باطل بودن آن وجود ندارد تا از مصادیق و اسباب باطل تملک بوده باشد، عمومات و اطلاقات آیه شریفه «تجاره عن تراض» شامل آن نیز می‌شود (همو، همان، ۸۰).

۱. «یا ایها الذین امنوا اوفوا بالعقود...»

۲. «وفوا بالعهد...»

۳. «یا ایها الذین امنوا لا تأکلوا اموالکم بینکم بالباطل الا ان تكون تجاره عن تراض»

۴- المسلمون (المؤمنون) عند شروطهم

شرط در لغت به معنی عهد نیز آمده است، از مجموع نظریات نویسندگان کتب لغت نیز چنین برمی آید که شرط به معنی مطلق التزام و تعهد می باشد. بسیاری از فقها نیز حدیث مذکور را ناظر بر هر عقدی می دانند که مخالف شرع نبوده باشد (همو، همان، ۷۹).

۵- لایحل مال امرء الا بطیب نفسه

این حدیث نیز حکایت از آن دارد که قراردادهایی که با طیب نفس و رضای طرفین بسته می شود محترم و لازم الوفاء می باشد زیرا که مقتضای هر عهدی، لزوم وفا بر مدلول آن است و مادامی که به دلیل کافی، مانعیت آن محرز نشود به اقتضای مقتضی عمل خواهد شد مگر این که از طرف شارع، نهی شده باشد، بسیاری از فقها نیز معتقدند که حدیث مذکور ناظر بر هرگونه عقد و معامله ای است که مخالف شرع و اخلاق حسنه نباشد و امر زشتی را مباح نسازد و اختصاص به عقود معینی نیز ندارد. با وجود این با استفاده از ملاک حدیث مذکور نیز می توان بر مشروعیت و استقلال عقد بیمه نظر داد (همو، همان، ۶۶).

۲- حصری نبودن عقود

دلایل فراوانی وجود دارد برای اینکه عقود حتماً شامل موارد مرسوم در زمان شارع نمی باشد. از جمله اینکه: ۱- هیچ گونه دلیلی بر حصری بودن عقود نداریم و عمومات و اطلاقات آیه های «أوفوا بالعقود» و «تجاره عن تراض» نیز خلاف این موضوع را تأکید می کنند.

۲- همان گونه که امام خمینی (رض) عقیده دارند به فرض این که بیمه سابقه فقهی نداشته باشد، به چه دلیل معامله صحیح و شرعی باید سابقه داشته باشد.

۳- هر قرارداد توافقی که با در نظر گرفتن شرایط عمومی صحت قراردادها به عمل آمده باشد عقدی صحیح و لازم الاجرا می باشد و بیمه یکی از این قراردادهاست.

۴- هیچ یک از فقها در مقام محصور کردن عقود و ایقاعات بر نیامده اند. کتاب و سنت نیز عقود و معاملات را محدود نکرده اند. اصلاً آنچه که فقها در کتاب های فقهی خود به عنوان «عقود» آورده و با سلیقه های گوناگون آن را مرتب کرده اند، از این لحاظ

است که ۱- احکام مربوط به هر عقدی را تحت عنوان خاص ذکر کرده‌اند تا با احکام سایر عقود مخلوط نگردد؛ ۲- در مورد عقود که مبتلا به زمان آنها بوده است، بحث و بررسی کرده و یا به استفتائات به عمل آمده پاسخ گفته‌اند، به گونه‌ای که در طول زمان، تعدادی عقود، بر عقود دیگر اضافه شده و در کتب فقها مورد بررسی قرار گرفته و این عقود نیز همانند عقود شرعی دیگر مورد تأیید علما و فقهای اسلامی قرار گرفته است؛ ۳- شارع نمی‌توانسته در مورد عقودی که بعدها به وجود می‌آید اظهار نظر کند و در معاملات و قراردادهای شریعی قایل گردیده و مردم را نیز با رعایت شرایط مذکور، در انجام معاملات و تنظیم قراردادهای آزاد گذاشته است. بنابراین چنانچه قرارداد بیمه نیز از محدوده این شرایط بیرون نرود، در صحت و مشروعیت آن جای هیچ‌گونه تردیدی باقی نخواهد ماند (عرفانی، ۱۳۷۱: ۷۷).

۳- عقلایی بودن عقد بیمه

روایت‌ها و حدیث‌های بسیاری در مورد اعتبار و حجیت عقل وارد شده و قاعده معروف «ما حکم به العقل حکم به الشرع» نیز مؤید اهمیت دلیل عقل در فقه اسلامی است. آیه‌های عظام حکیم و ناصر مکارم شیرازی و استاد مصطفی الزرقاء فقیه و حقوقدان سوری نیز از جمله فقهای هستند که به لحاظ عقلایی بودن قرارداد بیمه، آن را عقدی صحیح و شرعی دانسته‌اند.

استاد شهید مرتضی مطهری نیز می‌گوید ضرورتی ندارد که قرارداد بیمه را با یکی از عقود تطبیق دهیم زیرا موضوع قرارداد بیمه خرید امنیت است که در عرف عقلا مشروع و مستقل است (۱۳۶۱: ۱۴۵).

و سرانجام امام خمینی (رض) نیز بیمه را امری عقلایی و در نتیجه عقدی مستقل و صحیح و شرعی می‌داند. با توجه به اینکه ضرورت و نیاز عمومی جامعه به امر بیمه حقیقتی انکارناپذیر است و برعقلایی بودن آن نیز هیچ‌گونه تردیدی وجود ندارد و فقها و حقوق‌دانان اسلامی نیز بر عقلایی بودن آن نیز صحه گذاشته‌اند؛ با وجود این می‌توان گفت که عقلایی بودن بیمه یکی از دلایل محکم صحت و مشروعیت استقلال بیمه به حساب می‌آید (تحریر الوسیله، ۱۳۶۸، ۳۴۶/۱).

۴- اصل آزادی اراده

این اصل که از آن با عنوان «اصل حاکمیت اراده» و یا «اصل آزادی قراردادهای» نیز یاد می‌شود یکی از اصول پذیرفته شده در فقه اسلامی و حقوق اکثر کشورهای جهان می‌باشد. حدیث «کل شی مطلق حتی یرد فیه نهی» «هر چیزی آزاد است مگر آنکه از آن نهی شده باشد» که در ماده ۵۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۷۸۹ میلادی نیز تقریباً ترجمه آن آمده است: «هر آنچه ممنوع نباشد مجاز است». در کنار حدیث «الصلح جائز بین المسلمین الا ما احل حراماً او حرم حلالاً» و «الناس مسلطون علی اموالهم» نمونه‌هایی هستند که حاکی از آزادی اراده در فقه اسلامی دارد و همچنین از دلایل محکم اصل حاکمیت اراده هستند.

در هر صورت بیمه عقدی است که ویژگی‌های خاص خود را دارد و سرانجام با توجه به مجموع بررسی‌ها، مقایسه، استدلال و نظریه‌های فقهای اسلامی باید گفت: «بهترین راه، مستقل شمردن عقد بیمه است» (عرفانی، ۱۳۷۱: ۸۷).

بررسی مشروعیت نظام تکافلی مصطلح

با توجه به این که نظام تکافل اسلامی مشکلات مطرح شده در مورد بیمه مرسوم را ندارد و از طرفی هیچ یک از فقها و دانشمندان اسلامی با آن مخالفت صریحی نداشته‌اند، ضمن یادآوری نکات زیر، می‌توان مشروعیت نظام تکافلی را مدعی شد:

- ۱- تکافل بر پایه اصل قرآن «تعاون» شکل می‌گیرد (عسگری، ۱۳۸۷: ۶۸).
- ۲- هدف از تکافل کسب سود به هزینه افراد دیگر نیست (Billah, 2003:360).
- ۳- در این نظام غرر، ربا و قمار وجود نخواهند داشت (تقی پور، ۱۳۸۵: ۴۰۰).

۱- مقایسه در تعریف هر یک

بیمه عملی است که اشخاصی با پرداخت وجهی، قراردادی منعقد می‌کنند که چنانچه موضوع بیمه گذاشته شده به نحوی از انحاء در خطر افتد شرکت بیمه از عهده خسارت برآید. تکافل به عملکرد گروهی از مردم اطلاق شد که متقابلاً همدیگر را در

مواقع خطرهای از قبل تعریف شده از طریق کمک‌های مالی ضمانت می‌کنند. در مقام مقایسه ذکر چند مورد ضروری است:

۱- تأسیس تکافل اساساً بر مبنای اصل قرآنی (مائده / ۲)^۱ تعاون می‌باشد، بنابراین بیمه شوندگان فعالانه برای مصلحت همگانی همکاری می‌کنند. به این ترتیب شرکت‌های تکافلی نهادی اخلاقی مالی می‌باشند که در آن انتظار می‌رود اعضا، خالصانه با یکدیگر همکاری داشته باشند، به عبارت دیگر هر عضوی در حمایت از نیازمندان داخل گروه سهم دارد. البته بیمه در آغاز طبق اصول مشارکت و کمک متقابل شکل گرفت (چاوودری، ۱۳۷۸: ۸).

«مفهوم بیمه و تکافل جایی که هر دو براساس مفهوم کمک متقابل هستند مشابه است» (مرتضی علی، ۱۳۸۴: ۱۳).

۲- تکافل با بیمه مرسوم طبق تعریف از نظر جبران زیانهای مالی مشابهت دارد (حداد عادل، ۱۳۷۵: ۲۸۹).

۲- مقایسه در اصول

گمان می‌رود بیمه‌های مرسوم و تکافل از نظر اصول حاکم بر آنها تا حدود زیادی یکسان باشند. یعنی همان‌گونه که در بیمه‌های بازرگانی اصول پنج‌گانه زیر قرارداد بیمه را از سایر انواع قراردادها متمایز می‌کنند در تکافل نیز حداقل این اصول نمایانگر می‌باشد. اصول متعارف حاکم بر بیمه عبارتند از: حُسن نیت، جبران خسارت، نفع بیمه‌ای، ممنوعیت تعدد بیمه و اتکایی.

اما ذکر چند نکته لازم به نظر می‌رسد شرکت بیمه اسلامی (تکافل) معامله بیمه را مطابق با موازین شرعی اسلام انجام می‌دهد. رؤس فعالیت‌های شرکت‌های متعارف بیمه نظیر صدور، خسارت، بیمه اتکایی، بازاریابی، سرمایه‌گذاری و مدیریت، در شرکت بیمه اسلامی باید کاملاً با شرع اسلام هماهنگ باشد. بنابراین از اصول مهمی که در تکافل قید شده است قرارداد مضاربه می‌باشد که در آن حق مشارکت در سود را نیز برای بیمه‌گذاران تکافلی به رسمیت می‌شناسد.

۱. «تعاونوا علی البر و التقوی...»

همین‌طور مخالفان بیمه مرسوم و طراحان تکافل نیز به دلایل غرری، قماری و ربوی بودن که در تضاد با شریعت اسلامی است بیمه مرسوم را تحریم و هم‌چنین تأکید کردند که نباید از بیمه برای استثمار و سودجویی استفاده شود و بیمه را براساس اصول بیمه تعاونی جایز شمردند و آن را نهادی مالی - اخلاقی به شمار آوردند که علاوه بر کارکردهای بیمه‌های مرسوم، از آن سه عیب دور است.

۳- مقایسه در انواع و اهداف

از نظر موضوع بیمه‌های مرسوم به بیمه اشیا، بیمه مسؤولیت مدنی و بیمه اشخاص تقسیم‌بندی می‌شوند. بیمه‌های اشخاص نیز شامل سه نوع بیمه عمر، حوادث بدنی (حوادث اشخاص) و بیمه بیماری است. تکافل نیز از نظر موضوع به دو نوع تکافل با نام‌های تکافل عمومی و تکافل خانواده قابل تقسیم می‌باشند. تکافل خانواده تقریباً شبیه با بیمه عمر متعارف و تکافل عمومی قابل مقایسه با بیمه غیرعمر یا عمومی می‌باشد (Akhtar, 2008:377).

اگرچه این دو به نظر در تقسیم‌بندی‌ها تفاوت ظاهری دارند ولی از لحاظ عملکرد تقریباً همانند می‌باشند، ضمن اینکه مطلب قابل ذکر گستردگی هر یک از گونه‌های «تکافل» از جهت خدمات و محصولات است که ارائه می‌نمایند. خدمات و پوشش بیمه‌ای که به طور مرسوم در شرکت‌های بیمه ارائه می‌شود در شرکت‌های بیمه اسلامی نیز در دسترس قرار می‌گیرد. شرکت‌های بیمه اسلامی تسهیلات گسترده‌ای را برای پوشش در همه رشته‌های بیمه‌ای نظیر عمر، حمل و نقل دریایی، آتش‌سوزی، اتومبیل، حوادث، هوایی، مهندسی و ... ارائه کرده است (همان: ۳۸۶).

از طرفی هدف بیمه‌های بازرگانی تنها کسب سود است، بنابراین از این طریق در بیمه‌های غرامتی و اشخاص به جبران خسارات و زیان‌ها اقدام می‌نمایند. بیمه‌های اموال و مسؤولیت که از انواع بیمه‌های غرامتی به حساب می‌آیند به جبران خسارت‌های مستقیم و غیرمستقیم به اشياء و اموال بیمه‌گذار می‌پردازند و بیمه‌های غیرغرامتی (اشخاص) وظیفه جبران زیان‌های مالی ناشی از وقوع حوادث، بروز بیماری‌ها، رسیدن به سن بازنشستگی و فوت، برای خانواده یا خود فرد است. تکافل بر خلاف بیمه‌های بازرگانی با هدف کسب سود به هزینه افراد دیگر نیست، بلکه علاوه بر هدف تعاون؛ طبق قرارداد مضاربه فی مابین، به دنبال مشارکت در سود می‌باشد. به این ترتیب که

بیمه‌گذار در تکافل همانند بیمه مرسوم در قبال خسارات و زیان‌ها مستحق هرگونه مطالبات شناخته می‌شود اما علاوه بر آن در صورت عدم وقوع موضوع تکافلی و عدم مطالبه توسط بیمه‌گذار، این عضو به خاطر هزینه بیمه‌ای، چیزی به عنوان عایدی خواهد داشت، یعنی همان‌گونه که در جایگاهش مطرح شد اعضا با عضویت در طرح تکافل تنها مستحق مزایای مالی مشخص در مواقع ضرر نیستند بلکه در سود نیز شریک می‌باشند (همان: ۳۶۵).

نکته دیگر، در باب جبران خسارت مطرح می‌شود. به این ترتیب که اگرچه هر دو نظام جبران خسارت را شعار عملیاتی خود قرار داده‌اند، اما با دقتی هر چند سطحی در می‌یابیم که در بیمه متعارف مسأله جبران خسارت پس از کسب سود و به عنوان انگیزه ثانویه مطرح می‌شود برخلاف تکافل که جبران خسارت را از طریق تعاون به عنوان انگیزه اولیه می‌داند.

نمودار ۱- مقایسه دو نظام بیمه متعارف و تکافل در موارد چهارگانه تشریح شده تاکنون

موارد	تشابهات	تفاوت‌ها
تعریف	- لحاظ جبران زیان‌های مالی - مفهوم مشارکت	- تعاون: اساس تعریف تکافل
اصول	- هماهنگی تکافل با اصول پنج‌گانه بیمه متعارف	- نقش تعیین‌کننده شرع در مطابقت اصول با آن (مربوط به تکافل) - وجود اصل مضاربه و تعاون در تکافل
انواع	- تکافل خانواده شبیه بیمه عمر - تکافل عمومی شبیه بیمه عمومی	- تفاوت در تقسیم‌بندی: - بیمه متعارف } - اشیاء } - مسؤولیت } - اشخاص } عمر حوادث بدنی بیماری - تکافل } تکافل عمومی } تکافل خانواده (عمر)
اهداف	- جبران خسارت	- هدف اولیه } در بیمه: کسب سود در تکافل: تعاون و مشارکت در سود - جبران خسارت } در بیمه: هدف ثانویه در تکافل: نهفته در متن انگیزه اولیه (تعاون)

۴- مقایسه در کارکردهای اقتصادی و اجتماعی

در عصر جدید کارکردهای اقتصادی و اجتماعی زیادی برای بیمه وجود دارند، از طرفی مدل جدیدی از بیمه بوجود آمده است که می‌تواند مبتنی بر اصول اسلامی و براساس مفهوم اساسی تکافل به معنی «تضمین مشترک» اجرا شود. ساز و کار مدل جدید بیمه «تکافل» می‌تواند اقتصاد را به مسیری سوق دهد که نتایج بهتری را برای بیمه‌گران به طور خاص و نیز برای جامعه به طور کلی به ارمغان آورد (مرتضی علی، ۱۳۸۴: ۲۳).

دکتر مارک آرگرین در کتاب خود با عنوان «ریسک و بیمه» از زاویه‌ای دیگر، این کارکردها را طبقه‌بندی نموده است که به شرح زیر بیان می‌شود:

۱- بیمه میزان وجوه مورد نیاز را که برای تأمین خسارت‌های ممکن ذخیره می‌شود، کاهش می‌دهد. به عنوان مثال اگر هر فردی مجبور باشد چنین وجوهی را کنار بگذارد، وی بیشتر از یک شرکت بیمه به این وجوه نیاز دارد، زیرا به طور دقیق نمی‌داند که چه مقدار مورد نیاز خواهد بود و تمایل دارد که به طور محتاطانه عمل نماید.

۲- بیمه توزیع بهتر منابع اقتصادی را به ارمغان آورده و تولید را افزایش می‌دهد.

۳- از آنجا که عرضه وجوه معمولاً بیش از مقدار تعیین شده است، بدون بیمه سرمایه در دسترس کمتر از میزان مشخص شده خواهد بود.

۴- به دلیل اینکه بیمه وسیله کارآمدی برای کاهش ریسک است، ممکن است سرمایه‌گذاران مشتاق باشند در زمینه‌هایی خطرناک وارد عمل شوند. بدون بیمه از ورود به این عرصه‌ها خودداری می‌نمایند. بنابراین از طریق افزایش خدمات و ارائه محصولات جدید استانداردهای زندگی افزایش می‌یابد و جامعه منتفع می‌شود.

۵- با پوشش بیمه کافی، کارآفرینان به ریسک‌های اعتباری بهتری تبدیل می‌شوند. در حقیقت امروزه قرض گرفتن از بانک‌ها و مؤسسات وام‌دهنده برای اهداف تجاری مختلف بدون حمایت بیمه، مشکل است.

۶- ماهیت عملیات شرکت‌های بیمه آنها را به سمت فعالیت‌های پیشگیری از خسارت سوق می‌دهد به این خاطر که بیمه‌گران می‌دانند اگر تلاش در این زمینه صورت نگیرد، خسارت‌ها افزایش می‌یابد. زیرا این خصوصیت هر انسان است که هنگامی

که قرار است خسارت‌ها به وسیله بیمه‌گر پرداخت شود هوشیاری و مراقبت وی کم شود.

۷- در نهایت بیمه در فعالیت‌های تجاری و ثبات اجتماعی و آسودگی خیال از طریق حمایت از شرکت‌های تجاری و تأمین کننده معاش خانواده مشارکت می‌نماید (همان، ۱۳۸۴: ۱۸).

برخلاف تمام مزایای فوق و نیز سایر ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی بیمه، کسی نمی‌تواند این حقیقت را انکار کند که بیمه ضعف‌های ذاتی معینی دارد. مثلاً، منافع بیمه فقط با صرف هزینه‌های اجتماعی معینی به دست می‌آیند. بنابراین اگر اجزای این بررسی شود مشخص می‌گردد که نظام بیمه اسلامی می‌تواند آن هزینه‌ها را اگر نه به شکل کامل اما به میزان زیاد کاهش دهد.

برآوردها نشان می‌دهد که هزینه سربار سالانه بیمه‌گران اموال حدود ۳۰ تا ۵۰٪ حق بیمه‌های به دست آمده می‌باشد. این بدان معنی است که بخش عمده‌ای از حق بیمه‌های پرداخت شده توسط بیمه‌گذاران برای انجام تجارت و کسب سود برای سهام‌داران استفاده خواهد شد. بنابراین، مشخص است، بیمه‌گذاران و جامعه هر دو در مقابل هزینه خرید این خدمت، منافع بیمه را به دست می‌آورند. با این وجود هزینه انجام فعالیت بیمه در نظام اسلامی بیمه نسبتاً کمتر خواهد بود. به خوبی قابل درک است که وقتی سود بین بیمه‌گذاران تقسیم می‌شود، هزینه خرید خدمت در نظام بیمه اسلامی (تکافل) حداقل نسبت به میزان وجوه مازادی که به بیمه‌گذاران بازپرداخت می‌شود، کمتر خواهد بود (عسگری، ۱۳۸۷: ۲۱).

دوم این‌که، بیمه‌گذاران در شرکت‌های بیمه بایستی هزینه خسارت‌های عمدی و یا بیش از حد را تحمل نمایند. گرچه برآورد مطمئنی نسبت به میزان خسارات عمدی وجود ندارد، اما بیمه‌گران از مقادیر بسیار زیاد خسارت‌های بیمه‌گذاران بی‌وجدانی که قصد اخاذی از بیمه‌نامه‌های خود را دارند به خوبی آگاهند (مرتضی‌علی، ۱۳۸۴: ۱۵).

سوم این‌که، برای بیش از حد واقعی جلوه دادن میزان خسارت‌هایی که فقط به دلیل حوادث خسارت‌های غیرعمد به وجود آمده‌اند، تمایل وجود دارد. مثال‌های زیادی در این رابطه می‌توان ذکر کرد. وقتی که یک شرکت بیمه درگیر یک خسارت است، تمایل غیرقابل تردیدی برای بیش از حد جلوه دادن میزان خسارت به وسیله ارزیابان،

تعمیرکاران، متخصصان پزشکی و... وجود دارد. این کار از طریق تبانی با بیمه‌گذاران متقلب صورت می‌گیرد. به هر حال انتظار می‌رود در نظام بیمه اسلامی هزینه خسارت‌های عمدی و بیش از میزان واقعی، کمتر باشد. علت آن اینست که بیمه‌گذاران در این نظام افرادی هستند که از خدا می‌ترسند و نیز می‌خواهند صادقانه زندگی کنند و بنابراین چنین کارهای غیرمنصفانه و غیراخلاقی را برای کسب منافع موقتی در امور دنیوی بر خود روا نمی‌دارند. به علاوه تجربه نشان داده است که حتی در کشورهای غربی عملکرد شرکت‌های بیمه تعاونی در مقایسه با شرکت‌های سهامی ضریب خسارت و نیز هزینه‌های بالاسری کمتری دارند.

از آنجاکه شرکت‌های بیمه اسلامی اساساً بر مبنای اصول «تعاونی» فعالیت می‌کنند، منطقی است که درآمد خالص صدور شرکت‌های بیمه اسلامی در مقایسه با سایر شرکت‌های بیمه متعارف بهتر باشد (همان: ۲۱)

گرچه تصویری درخشان از عملکرد یک شرکت تکافل اسلامی بر مبنای نتایج بهتر صدور بیمه نامه ترسیم شده است اما باید به خاطر داشت که موفقیت‌های مالی چنین شرکتی به عوامل زیر بستگی دارد:

الف- درستکاری و صداقت مدیریت شرکت.

ب- کفایت ذخایر برای تمام تعهدات بازپرداخت نشده.

ج- درستی و صحت سرمایه‌گذاری وجوه شرکت.

شرکت تکافل اسلامی را باید افرادی حرفه‌ای و با کفایت اداره کنند. در مورد شرکت‌های تکافل، مجریان و مدیران بایستی به آرمان‌گرایی و فلسفه نظام اسلامی بیمه راغب بوده و تمایل داشته باشند.

هنگامی که توانایی حرفه‌ای با آرمان‌گرایی همسو شود مطمئناً نتایج خوبی به ارمغان خواهد آورد. در واقع منابع انسانی شرکت تکافل برای موفقیت و نیز برتری آن بر نظام بیمه جدید نقش کلیدی ایفا خواهد کرد (همان: ۱۴).

قابلیت‌های ویژه تکافل در مقابل بیمه مرسوم

در کنار موارد مطرح شده در قسمت‌های پیشین برخی قابلیت‌ها از جانب نظام تکافلی مشاهده می‌گردد که آن را تا اندازه‌ای جدی از نظام بیمه مرسوم متمایز می‌کند؛ این موارد به طور خلاصه در جدول زیر ارائه می‌گردد:

۱- از جنبه قرارداد: قرارداد بیمه بر مبنای خرید و فروش است ولی قرارداد تکافل بر مبنای مضاربه صورت می‌پذیرد بنابراین پرسش از ظرفیت یا استطاعت مالی در مورد اعضا پیش نخواهد آمد.^۱ به این ترتیب، در قرارداد مضاربه، نوعی قرارداد تکمیلی با عنوان «قرارداد فرعی»^۲ وجود دارد تا اعضا را برای بخشیدن یا «تبرع» اعانه تکافلی خود، در مواقع ضرر و زیان قادر سازد.^۳

۲- از جنبه حق بیمه پرداختی

۳- از جنبه خدمت اصلی: خدمت اصلی که بیمه مرسوم به جامعه ارائه می‌کند انتقال خسارت‌های اقتصادی نامعین و تصادفی مربوط به ریسک‌های تصریح شده در مقابل پرداخت حق بیمه معین است. از این رو گفته می‌شود که از طریق ساز و کار بیمه مرسوم، بیمه شده، «اطمینان» را جایگزین «عدم اطمینان» می‌کند. در صورتی که در تکافل که بر اصل تعاونی استوار است اعضا هم بیمه گذارند و هم بیمه‌گر، در کلیه خسارت‌ها سهیم می‌شوند و در انتقال ریسک نیز مشارکت دارند.

۴- از جنبه سهم سهام‌داران از سود: اصولاً در بیمه مرسوم انگیزه اولیه از معاملات بیمه‌ای، کسب سود برای سهام‌داران است، در حالی که در بیمه اسلامی، اگر سهامداری وجود داشته باشد، در سود حاصل از عملیات بیمه‌ای سهیم نخواهد بود. به عبارت دیگر، موسسات بیمه اسلامی (تکافل) تشکیلاتی غیرانتفاعی هستند و هدف آنها ثروت اندوزی و استثمار نیست (Chaudhry, 1995:409).

^۱-"Family Takaful As an Alternative to life Insurance", op. cit.

^۲sub-contract.

^۳"Profit sharing in General takaful", op. cit.

۵- از جنبه بازخرید بیمه‌نامه پیش از انقضای مدت قرارداد: در بیمه عمر مرسوم، اگر بیمه‌گذار تصمیم بگیرد که قبل از انقضای مدت قرارداد، بیمه‌نامه را بازخرید کند فقط قسمتی از حق بیمه پرداختی او مسترد می‌شود در حالی که در بیمه عمر اسلامی (تکافل خانواده) نه تنها جریمه نمی‌شود بلکه تمام حق بیمه‌هایی که پرداخت کرده است به او مسترد می‌شود. افزون بر این، سود حاصل از سرمایه‌گذاری حق بیمه‌های پرداختی را نیز دریافت می‌کند.

۶- از جنبه برخی تسهیلات در رابطه با بیمه‌گذاران: اعضایی که حداقل حق بیمه (اعانه تکافلی) تعیین شده را می‌پردازند، حق رأی و حق شرکت در مجمع عمومی برای انتخاب هیأت مدیره و نیز ملاحظه حساب‌های سالیانه و ترازنامه را دارند؛ این قبیل تسهیلات برای بیمه‌گذاران شرکت بیمه مرسوم وجود ندارد (همان: ۳۷۹).

۷- از جنبه عایدی و درآمد: تحت فعالیت بیمه مرسوم، تنها عایدی دارنده بیمه از حق بیمه پرداختی در ازای قیمت پوشش بیمه، محدود به روند مطالبات در حوادث ناگوار تحمیل شده به وی خواهد بود. برعکس، عایدی اعانه تکافلی یک حق تضمینی در فعالیت تکافلی است مطابق با قرارداد مضاربه؛ یعنی همان حق مشارکت در سود. در راستای این قرارداد، اعضای تکافل این فرصت را طی یک مدت زمانی خواهند داشت تا از حداقل یک دوره پوشش رایگان بهره‌مند شوند، به ویژه مدت یک سال پوشش از محصولات تکافلی، همزمان، شبیه بیمه‌نامه، این عضو مستحق هرگونه مطالبات که در نتیجه یک حادثه ناگوار متحمل می‌شود خواهد بود، همان‌گونه که در قرارداد مضاربه آمده است.

به عبارت دیگر، این عضو در صورت مطالبه یا مطالبه نکردن آن، به خاطر هزینه بیمه‌ای در فعالیت تکافلی، چیزی به عنوان عایدی خواهد داشت. بنابراین، اعضا علاوه بر مزایا از سود نیز بهره‌مند خواهند شد.

نمودار ۲- قابلیت‌های ویژه بیمه تکافل در یک نگاه

تکافل	بیمه	موارد
- بر مبنای عقد مضاربه	- بر مبنای خرید و فروش	- قرارداد
- حق بیمه تحمیلی وجود ندارد (نپرسیدن از ظرفیت یا استطاعت مالی اعضا)	- قیمت خرید بیمه نامه عمر برابر حق بیمه تحمیلی است	
- وجود قرارداد فرعی (تبرع) برای بخشیدن اعانه تکافلی در مواقع ضرر و زیان	—	
- اعانه تکافلی به عنوان سرمایه سرمایه‌گذاری شده برای بیمه‌گذار تلقی می‌گردد.	- حق بیمه به عنوان هزینه‌های مستقیم یا عمومی منظور می‌گردد	- حق بیمه و اعانه تکافلی
- مشارکت در جبران خسارات و همچنین انتقال ریسک (طبق اصل تعاون)	- انتقال خسارات اقتصادی نامعین (اطمینان جایگزین عدم اطمینان)	- خدمت اصلی
- سهامدار هیچ سهمی از عملیات تکافلی ندارد	- کسب سود برای سهام‌داران همان انگیزه اولیه است.	- سهم سهام‌داران از سود
- (در تکافل خانواده): استرداد تمامی اعانه تکافلی پرداختی به بیمه‌گذار	- (در بیمه عمر): استرداد قسمتی از حق بیمه پرداختی به بیمه‌گذار	- بازخرید بیمه نامه پیش از انقضای مدت قرارداد
- حق رأی و حق شرکت در مجمع عمومی برای انتخاب هیأت مدیره و نیز ملاحظه حساب‌های سالیانه و ترازنامه	—	- تسهیلات بیمه‌گذاران
- علاوه بر مورد مشابه مذکور در بیمه، بیمه‌گذار دارای حق مشارکت در سود نیز می‌باشد.	- تنها عایدی دارنده بیمه محدودی به روند مطالبات در حوادث ناگوار به وی خواهد بود	- عایدی و درآمد دارنده بیمه

۸- از جنبه محصولات و خدمات

شرکت‌های تکافلی تسهیلات وسیعی برای ارائه انواع پوشش‌های بیمه‌ای در کلیه رشته‌های بیمه عمومی تدارک دیده و توسعه داده‌اند. برای نمونه در حوادث شخصی، بیمه هواپیما (بدنه و مسؤلیت). شکست حرز(دزدی)، وجوه نقد، تمام خطر مقاطعه کاران، تمام خطر نصب، مهندسی برای جبران مسؤلیت کارفرما در برابر کارگر، صداقت و امانت کارکنان، آتش‌سوزی شامل حوادث طبیعی، مسؤلیت، دامداری، کشاورزی، اسب‌های اصیل، بیمه دریایی و اتومبیل (همان: ۴۰۷).

شرکت‌های بیمه اسلامی محصولات قیمت‌گذاری شده را در هر بازاری بدون کاستن از کیفیت آنها با همان مزیت‌های پوشش‌های شرکت‌های بیمه مرسوم در دسترس عموم قرار می‌دهند. شرکت‌های تکافل خانواده تاکنون این محصولات را با تأیید فقها توسعه داده‌اند (Kown, Maysam, 1999: 101).

مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) و سرمایه‌گذاری. مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای پوشش

رهن

مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای پوشش دانش‌آموزان.

مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای پوشش کارفرمایان.

و مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای خانواده.^۱

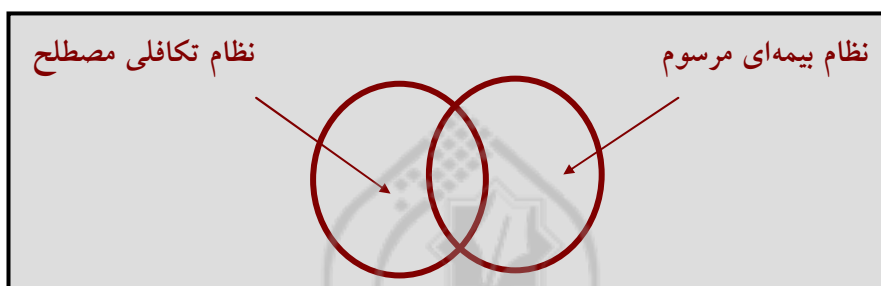
^۱ در مضاربه اسلامی برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) و سرمایه‌گذاری، مضارب (امین) وجوه مضاربه را برای بسیج پس‌اندازها و انباشت سرمایه مشارکت‌کنندگان از طریق سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های تجاری و با هدف توسعه روحیه اخوت و برادری، خیرخواهی و همبستگی بین مالکان سرمایه (سرمایه‌گذاران) به کار می‌گیرد. در صورت مرگ مشارکت‌کننده مزایای آن به وارثان و یا ارث او تعلق می‌گیرد:

مزایای «تکافل»، یعنی اقساط باقی‌مانده از کمک که مشارکت‌کننده در غیر این صورت پرداخت می‌کرد از تاریخ از کار افتادگی کلی و دایمی او یا مرگش تا تاریخ انقضای دوره مشارکت به وارثان وی پرداخت می‌شود؛ مبلغی (حق بیمه) که از سال اول به صندوق تکافل اختصاص یافته؛ ارزش واحدهای سرمایه‌گذاری تا تاریخ مرگ او که به قوت خود باقی‌مانده است؛ در صورت از کارافتادگی دایمی و کلی مشارکت‌کننده، مزایایی به او یا نماینده قانونی وی ←

نسبت منطقی بین دو نظام

نگاهی به زوایا و برداشت حاصل از مطالب مذکور ما را به این سمت راهنمایی خواهد کرد که به این نتیجه برسیم که نسبت منطقی بین دو نظام بیمه و تکافل از انواع نسب اربع از نوع «عموم و خصوص من وجه» است. این دو هم دارای موارد مشترک هستند و هم موارد غیر مشترک بین آنها یافت می‌شود. از مهم‌ترین موارد غیر مشترک دو نظام می‌توان دو مورد زیر را نام برد:

- ۱- اساس تشکیل دو نظام
- ۲- نوع قرارداد فیما بین

نمودار ۳- رابطه منطقی بین دو نظام

«تعلق خواهد گرفت: «مزایای تکافل» مثل مورد قبل؛ مبلغی (حق بیمه) که از سال اول به صندوق تکافل اختصاص یافته؛ ارزش واحدهای سرمایه‌گذاری تا تاریخ از کارافتادگی او که به قوت خود باقی مانده است. مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای پوشش وثیقه (رهن). هدف از این مضاربه آنست که در صورت از کارافتادگی یا مرگ مشارکت‌کننده (ضامن/ رهن) در طی دوره مشارکت، تکافلی در مورد او یا وارثان قانونی وی به اجرا درآید که طی آن کل مبلغ اقساط باقیمانده بدهی، طبق شرایط از پیش تعیین شده مضاربه به ضامن (رهن) پرداخت می‌شود. بنابراین، دارایی رهنی در مالکیت مشارکت‌کننده یا وارثان قانونی او باقی خواهد ماند. مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک اجتماعی (تکافل) برای پوشش دانش‌آموزان، هدف از این نوع مضاربه آن است که به دانش‌آموزان برای ادامه تحصیل در صورت از کارافتادگی یا مرگ زودهنگام سرپرست یا والدین آنها از طریق پرداخت کمک هزینه‌های دوره‌ای کمک کند تا آنها بتوانند به تحصیلات خود ادامه دهند. مضاربه اسلامی (وجوه امانی) برای منافع مشترک (تکافل) برای پوشش کارفرمایان. این مضاربه در نظر دارد که کارفرما را از طریق پرداخت جبرانی (غرامت) ضروری در صورت مرگ یا از کارافتادگی کارکنان طی دوره قرارداد در بازپرداخت تعهدات قراردادی یا قانونی کمک کند (تحقیقات و مطالعات برای توسعه بیشتر محصولات تکافل عمر با هدف ارائه طیف کاملی از آنها برای امت انجام می‌گیرد)؛

مضاربه اسلامی (تکافل) برای منافع مشترک برای خانواده. این مضاربه در نظر دارد که اعضای خانواده مشارکت‌کننده را در صورت مرگ یا از کارافتادگی کلی و دایمی او قبل از دوره تصریح شده پوشش دهد.

آیا می‌توان نظام تکافلی را جایگزین بیمه متعارف معرفی کرد؟ آیا نظام تکافلی قدرت اقتصادی لازم را دارد که بتواند جانشین خوبی برای بیمه باشد؟ آیا کارشناسان اقتصاد اسلامی می‌توانند این نظام را به جهان اسلام و هم‌چنین دیگران ارائه کنند؟ برای پاسخ به پرسش‌های بالا، می‌بایست به چند نکته اشاره کرد:

نکته اول: این که نظام تکافلی اسلام همچون نظام بیمه متعارف از مشروعیت برخوردار است، پس کارشناس اقتصاد اسلامی قدم اول را محکم برمی‌دارد.

نکته دوم: به این مطلب بازمی‌گردد که از سوی مدافعان و طراحان تکافل، تکافل خانواده به جای بیمه عمر و تکافل عمومی جانشین بیمه عمومی (غیرعمر) معرفی گردیده و این امر نیز قطعاً با توجه به مفاهیم، محصولات و کاربرد گسترده بیمه صورت پذیرفته است.

نکته سوم: تجربه موفقیت‌آمیز ۳۸ ساله تکافل از زمان تأسیس و گسترش فزاینده تعداد آن در کشورهای مسلمان عرب و غیرعرب و حتی کشورهای غیرمسلمان مورد قابل توجهی در روند جانشینی تکافل می‌باشد.

«در طول بیست سال گذشته بیمه اسلامی (تکافل) عمدتاً در کشورهای سودان، عربستان سعودی، مالزی، برونئی، اندونزی، سنگاپور، بحرین، باهاما، بلژیک، سوئیس و آمریکا توسعه یافته است. (همان‌گونه که اشاره شد) قابل توجه این که تکافل در بین غیرمسلمانان هم مشاهده می‌شود، مثلاً در سنگاپور کمتر از ۱۵٪ کل جمعیت مسلمان هستند، اما دو شرکت در حال حاضر طرح تکافل را در سنگاپور اجرا می‌کنند. در میان کشورهای مسلمان مالزی موفق‌ترین کشور در زمینه تکافل می‌باشد. در سنگاپور حدود ۲۲٪ بیمه‌گذاران کنونی تکافل غیرمسلمان هستند. در بیشتر کشورهای مسلمان هنوز بیمه کمتر از ۱٪ تولید ناخالص داخلی^۱ کشور را تشکیل می‌دهد. با این وجود بررسی‌های مختلف نشان داده است که در کشورهای مسلمان و در کشورهایی که مسلمانان، دست‌کم بین ۱۰ تا ۱۵٪ کل جمعیت را تشکیل می‌دهند بازار بیمه‌های زندگی و غیرزندگی پتانسیل زیادی دارد.

^۱.GDP

در صورتی که متصدیان امر بتوانند در مقایسه با محصولات بیمه سنتی ارزش بیمه اسلامی را اثبات نمایند، در کشورهای غیرمسلمان نیز احتمالاً این طرح طرفدار خواهد داشت و رشد می‌کند.

تکافل احتمالاً همگام با طرح‌های مربوط به بیمه‌های سنتی رشد خواهد کرد. در صورت رشد شرکت‌های بیمه اسلامی از آن به عنوان وسیله‌ای برای فرایند مدیریت ریسک استفاده خواهد شد و ابزار سرمایه‌گذاری و تأمین مالی پروژه‌های کشورهای اسلامی را فراهم می‌کند.

اما نبود بیمه اسلامی تقریباً در تمام کشورهای اسلامی اساساً به خاطر آگاهی نداشتن مردم به آن است. تاکنون تکافل مانند بانکداری اسلامی به یک واقعیت عملی تبدیل شده است. براساس اصول ذاتی و تفکیک ناپذیر شریعت اسلامی که ویژگی جهانی دارد، تجارت تکافل در سال‌های آتی برای جوامع مسلمان و غیرمسلمان جاذبه بیشتری پیدا خواهد کرد (Siddiqi, 2000:201).

و سرانجام، نکته چهارم در این زمینه روی دیگر سکه جایگزینی نظام تکافل به جای نظام بیمه می‌باشد. در این بین اصلی‌ترین مورد قابل ذکر، تقویت کردن و ارزش دادن به اقتصاد اسلامی در جنبه‌های نظری و عملی به عنوان اقتصادی در حال رشد در عرصه بین‌المللی می‌باشد.

بنابراین گمان می‌رود با توجه به نکات مطروحه، جایگزینی نظام تکافلی اسلام به جای بیمه متعارف که از سوی کارشناسان اقتصاد اسلامی ارائه گردیده است، کاملاً امکان‌پذیر و عملی است چنانکه تجربه موفق چندین ساله و استقبال کشورها از آن، نشان داده است.

ایجاد فضای رقابتی برای فعالیت دو نظام

آنچه نتیجه گرفته شد این است که نظام تکافل اسلامی با توجه به قابلیت‌هایی که دارد می‌تواند جایگزین نظام متعارف بیمه گردد، همان‌گونه که کشورهایی که با بیمه سنتی، مخالفت خود را ابراز داشته‌اند و آن را غیرشرعی و حرام اعلام کرده‌اند به دنبال جایگزین کردن نظام تکافل اسلامی هستند.

اما در این کشور، که نظام بیمه‌ای از طرف علمای برجسته ما بدون اشکال و منطبق با موازین اساسی شرع شناخته شده است، دلیلی برای نادیده گرفتن و حذف این نظام مشاهده نمی‌شود به علاوه اینکه در صحنه اقتصادی ایران نیز به نحو چشم‌گیر و مطلوب در حال فعالیت است. به همین علت فعالیت دو نظام در کنار یکدیگر و در فضایی رقابتی به نظر می‌رسد نه تنها عملی باشد بلکه به رشد و توسعه صنعت بیمه و کارایی و کارآمدی هر چه بیشتر آن کمک کند.

نتیجه

جمع‌بندی که می‌توان از مقایسه در مفاهیم این دو ارائه داد، آن است که:

۱- مفاهیم بیمه و تکافل جایی که هر دو براساس مفهوم کمک متقابل هستند مشابه است؛ ۲- طبق تعریف، دو نظام از نظر جبران زیان‌های مالی نیز مشابهت پیدا می‌کنند. اصول پنج‌گانه‌ای که در باب بیمه برشمرده شد در مورد تکافل نیز صادق است و علاوه بر آنها، اصل «مضاربه» نیز برای تکافل مطرح شد و بیان گردید که این نظام بر مبنای «تعاون» عمل می‌کند.

طراحان، نظام تکافلی را در دو گونه تکافل خانواده و تکافل عمومی به جامعه معرفی کرده‌اند که اولی به بیمه عمر متعارف شبیه است و دومی قابل مقایسه با بیمه غیرعمر یا عمومی می‌باشد. تکافل برخلاف بیمه‌های بازرگانی با هدف کسب سود به هزینه افراد دیگر نیست بلکه طبق قرارداد مضاربه فیما بین مشارکت در سود مطرح می‌شود. کارکردهای گوناگون اقتصادی - اجتماعی برای بیمه متعارف ارائه شد و اشاره گردید که برخلاف تمام این کارکردها باز هم نقاط ضعف ذاتی خاصی (مثلاً اینکه هزینه سربار سالانه بیمه گران اموال حدود ۳۰ تا ۵۰٪ حق بیمه‌ها می‌باشد) در آن مشاهده می‌شود، و سرانجام گفتیم نظام بیمه اسلامی (تکافل) می‌تواند آن هزینه‌ها را اگر نه به شکل کامل اما به میزان زیاد کاهش دهد. هم‌چنان که در ادامه مقاله نیز ویژگی‌های خاصی برای تکافل از جنبه‌های گوناگون مطرح گردید که در بیمه یافت نمی‌شود.

پس از اشاره به نقش و جایگاه اولیه مشارکت و کمک متقابل (که مفهوم تکافل را در بردارد) در بیمه متعارف، بیان شد که این اصول امروزه نیز شالوده و اساس بیمه را تشکیل می‌دهند، هر چند که در حال حاضر بازار بیمه، تحت سیطره شرکت‌های بیمه

بازرگانی قرار دارد و به همین دلیل به طور چشم‌گیری از والاترین کیفیت آن یعنی مشارکت همگانی عاری شده است. نسبت عموم و خصوص من وجه را برای دو نظام نتیجه‌گیری شد. از همین رو، اگر به مشروعیت تکافل از یک طرف و مفاهیم، محصولات و کاربرد متنوع آن متناسب با احتیاج، بیمه‌ای از طرف دیگر، تجربه موفقیت‌آمیز قریب به سی‌ساله آن و استقبال گسترده کشورهای مسلمان و غیرمسلمان را اضافه کنیم، خواهیم یافت که این نظام قابلیت جایگزینی نظام متعارف بیمه را به خوبی دارد.

وجود این عوامل در بیمه متعارف دلیلی برای نادیده گرفتن و حذف بیمه از صحنه اقتصادی اجتماعی باقی نمی‌گذارد، بنابراین دو نظام می‌توانند در فضایی رقابتی و سالم، در جامعه به فعالیت بپردازند. با این امید که توجه به مطالب مذکور خط‌مشی‌گذاران را در اتخاذ تصمیم‌های صحیح و مطلوب یاری دهد و به ایجاد یک فرایند خط‌مشی‌گذاری کارآمد و اثربخش در این زمینه بیانجامد.

در دوره اخیر، به دلیل تغییر شکل روابط اقتصادی و اجتماعی زندگی بشر، تکیه بر منابع مذکور به منظور تکافل اسلامی کافی به نظر نمی‌رسد. بنابراین دولت و جامعه اسلامی برای تأمین اهداف اسلام در این زمینه باید از هر ابزار مشروع جدیدی در این زمینه استفاده کند که بیمه و تأمین اجتماعی از این قبیل هستند.

کتاب‌نامه:

- ۱- اسماعیلی، ایرج (۱۳۷۳)؛ «بیمه عمر و مطالعه بار جهانی بیماری‌ها»، نشریه اصلاح و تربیت، ش مسلسل ۱۰۵، سال دوم، ش ۳.
- ۲- اوتریل، ژان فرانسوا؛ (۱۳۸۱) «مبانی نظری و عملی بیمه»؛ مترجمان: همتی، عبدالناصر؛ دهقانی، علی؛ ۱۳۸۱؛ تهران: بیمه مرکزی ایران، چاپ اول.
- ۳- تقی‌پور، مجتبی (۱۳۸۵)؛ بررسی فنون بیمه سرمایه‌گذاری‌های مالی و امکان‌سنجی کاربرد آنها در بازار سرمایه ایران با توجه به موازین فقه جعفری، تهران: پایان‌نامه دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- ۴- چاودری، محمدصادق (۱۳۷۸)؛ «بیمه اسلامی (تکافل) مفاهیم و کاربرد»، ترجمه میرزایی، حبیب؛ تهران: فصلنامه صنعت بیمه، سال ۱۴، ش ۵۳.
- ۵- دانشنامه جهان اسلام/ زیر نظر غلامعلی حداد عادل (۱۳۷۵)؛ تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی.
- ۶- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲)؛ «لغت‌نامه»؛ دانشگاه تهران، چاپ اول از دوره جدید.
- ۷- عرفانی، توفیق (۱۳۷۱)؛ قرارداد بیمه در حقوق اسلام و ایران؛ تهران: سازمان انتشارات کیهان.
- ۸- عسگری، محمد مهدی و اسماعیلی گیوی، حمیدرضا (۱۳۸۷)؛ «تحلیل نظری ساختار بیمه‌های عمر در نظام تکافل و بیمه‌های متعارف»، تهران، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال هشتم، ش ۳۲.
- ۹- مرتضی‌علی، کاظم (۱۳۸۴)؛ «مفهوم و چشم‌انداز بیمه اسلامی»؛ ترجمه و تلخیص: میرزایی، حبیب؛ میرزاخانی، آتوسا؛ تهران: فصلنامه بیمه آسیا سال دوم، ش ۱۳.
- ۱۰- مطهری، مرتضی (۱۳۶۱)؛ بررسی مسئله فقهی بیمه؛ تهران: انتشارات میقات.
- ۱۱- معین، محمد (۱۳۶۲)؛ فرهنگ معین؛ چاپ امیرکبیر.
- ۱۲- موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸)؛ تحریرالوسیله؛ انتشارات اسلامی، قم.
- ۱۳- همتی، عبدالناصر (۱۳۷۴)؛ «صنعت بیمه: عملکردها و برنامه‌ها»؛ فصلنامه صنعت بیمه، سال ۱۰، شماره ۳۹.

- 14- Ashraf ,Mohammad(2006); **Taxation of Takaful Insurance**, [www.accountancy.com.pk/ article](http://www.accountancy.com.pk/article).
- 15- Akhtar, Waheed,(2008) **Potential of Takaful in Pakistan: Operational and Transformational Paradigm**, Dissertation of PhD, Pakistan.
- 16- Chaudhry Mohamed Sadig(1995); “**Islamic Insurance (Takaful): Concept and Practice**”: Insurance Journal, April-may-June.
- 17- Jaffer, Sohail(2007); **Islamic Trends Opportunities & the Future of Takaful**; London, Euromoney Institutional Investor, Plc.
- 18- Khanzada, Shoaib(2006), **Life Insurance .Workshop** .14 September . Karachi.
- 19- Mohd. Masum Billah(2003), "**Takaful(Islamic insurance):its concept, development & operational mechanisms** ". Islamic-finance. [Online].Available: <http://www.islamic-finance.net/Islamic-insurance> .
- 20- Mohammad Nejatullah Siddiqi(2000), "**Evolution of Islamic banking and insurance as systems rooted in Ethics sound vision foundation**", soundvision. [Online]. Available: <http://www.Soundvision.com/money/islamicbanking.shtml> .
- 21- Norazah(2002), "**Concept of takaful**", Geocities. [Online].Available: <http://www.geocities.com/Norazah1/takafuleng.html> .
- 22- Ramin Cooper Maysami and W. Jean Kown(1999), "**An analysis of Islamic takaful insurance : a cooperative insurance mechanism**", Journal of insurance regulation, vol.18 ,No.1pp12
- 23- Salahuddin, Ahma(2006), **Islamic Banking Finance & Insurance - A Global Overvie**, Gombak .Kualampor.